

Светосавски храм на Врачару и питање односа између старе и нове етике

Присуство храмова по нашим насељима несумњиво да опомињу не само на извесна дата нам решења пред последњим питањима живота, смисла рада, вредности украшавања околине, већ такође и на моралне проблеме када су у питању однос човека према човеку или према заједници. Уколико се према томе залажемо да по својим насељима имамо што више храмова, цркава, у исто време тим показујемо своју спремност и разумевање за усвајање једног система истине, као што је догматика Цркве, као и њеног етичког система. Уколико, на пример, не осећамо потребу да завршимо храм посвећен Светоме Сави на Врачару, или твримо да нам није потребан, тим бисмо само потврђивали један не тако нов стар, већ одавно постављен, да нам није потребан догматски систем Цркве, да је Њен етички систем неефикасан, да нема довољну социјалну снагу да буде реализован, и да због тога није ни вредан пажње или залагања. Један став који можда прати развој Цркве од почетка; али посебно је развијен за последњих три стотине година, када се дефинитивно поверовало да „разум“ већ довршава разарање „хришћанске митологије“, њене недоследности, контрадикције и апсурдности. Код нас овај став има своју све већу и већу популарност, тек од пре неких седам до осам деценија, када смо управо и донели одлуку да на месту где је спаљено тело Св. Саве у борби за одбрану моралног поретка слободе и човековог достојанства, подигне један велики храм.

Истина никада нисмо имали један дефинитивно одређен отпор против зидања овог храма, било је то више питање средстава, али опет везано је и за наша данашња „узбуђења“ у толико драстичном преиспитивању својих веровања, својих ставова, разумевања свога рада, залагања, смисла свога национализма, и тражења нових хоризоната. Наравно, све то има и свој однос према нашим моралним ставовима и разумевање циљева које одабирамо.

Међутим, уколико се и данас осећамо било равнодушни пред овим проблемом, или се правдамо неким другим разлозима, због чега не подижемо или не завршавамо овај храм, ми тим у ствари постављамо и питање колико нам је он заиста и потребан у овом нашем данашњем толико успелом процесу техничког развоја, јер, све већем броју као да изгледа да пред питањем о Богу и бесмртности душе падамо у беспомоћне контрадикције, а што указује, верују, на сву нерационалност залагања за тако што као што је систем хришћанских истина или његове моралности. Али са таквим уверењем принуђени смо да се залажемо за „нову етику“, за нове таблице морала. При чему се сећамо свих примера неуспеха Цркве у борби са људском деструктивном природом.

На пример, као на први драстичнији корак, који се одиграо у хришћанском друштву, а који је разорио његово јединство, указује се да је велика деоба Цркве 1054. Нови кораци делења даље су разбијали његово јединство, као тога. У свим тим ратовима, човек је, изгледало је, стајао неспособан пред својом сопственом деструктивношћу. Успомена на све те догађаје, као и на опште морално стање у неким деловима Цркве, који су и условили ове покрете и ратове, и данас утиче на расположење човека када је у питању Црква и усшто је била Реформација 1517. а онда и низ других са низом религиозних равајање истина о којима Она учи. Један велики део наше интелигенције нашао је оправдање за свој став против Цркве такође у овим догађајима даље или ближе европске прошлости. За њих оно Њено, етичко учење, веома деликатно, које тражи дубоко, скоро уметничко разумевање човекове природе, изражено у Спаситељевој Беседи на Гори, и за велики број наших интелектуалаца постаје неразумљиво и искрено неприхватљиво.

Заиста корени овом ставу често могу да се узму као апологија за такав став или за оправдање нераздевања учења Цркве. Огромна одговорност лежи на онима који су у Цркви, који су одговорни за Њен рад, у оквиру људске одговорности, и слободе. Почине се заиста са одвајањем од ауторитета Цркве, Њеног тумачења Св. писма и Св. предања. Први револти и први протести, који су имали све оправдање, јер је догма већ била повређена, ишли су за тим да се аутентичан став у усвајању истина Цркве може одобрити само ако се прихвати гледиште да нико нема право на монопол тумачења Св. писма, већ је свако одговоран пред собом за његово разумевање. Води се борба око тога, њу прати и једна велика интелектуална револуција кроз коју се све више социјалне и моралне појаве подвргавају једном рационалнијем испитивању. Појачава се, једном речју, захтев за што слободнијим испитивањем и преиспитивањем свега као и самих рационалних основа човекове моралности.

Тако почиње развој покушаја за једном новијом етиком, моралношћу, новом филозофијом размишљања о моралности, моралним судовима и проблемима; а на хришћанску се етику све више указује као на недовољну. Али у оквиру тих нових покушаја морају да се обнављају и стара питања, шта је моралност, у чему се разликује од закона, у каквој вези стоји са религијом, али и принудом, колико је моралност уколико није постигнута моралним средствима, итд. Једно се само све више истиче да као што научник мора да до својих закључака долази кроз чулно опажање природних појава, тако исто и један морални филозоф мора да полази од етичких судова „здравог разума“, од његове „природне светлости“.

Међутим, колико се у томе успело? Да ли смо добили један утврђен нов етички систем, који више не би изазивао револте и незадовољство. Исто као што се принцип „приватног“ тумачења Св. писма показао недовољан, јер је условио низ група, свака са својим посебним учењем, често са веома искључивим секташким расположењем нетолерантности у оквиру сопствене безобличности вере као и етике, тако исто и на пољу тражења нових етичких норми или теорија постигло се исто. Сваки „нов став“ или предложен нов етички систем условљава и „нову левицу“, нов револт. Тако се дошло и до једног моралног плурализма и релативизма; тражи се или апелује на толерантност, што је заиста и нужно према стању ствари. Али се онда чују и жалбе филозофа да тим показујемо своју слабост и пред необично деструктивним покретима у новијој историји; а став да је хришћански систем моралних вредности, у неговању или поправљању деструктивне људске природе, недовољан, све је јачи.

Ушли смо и ми у поднебље овог става данас више него икада раније у нашој историји. Али на овом ставу логика рада човековог ума није могла да стане. Појављују се низ нових веома компликованих питања. Јер рационални став пред животом тражи увек преиспитивање наших правила владања и понашања. То су питања односа човека према човеку као и народа према народу; а на првом месту питање критеријума на основу којег процењујемо питање добра или тога што то није. Могу ли морални судови да буду доказани, оправдани или показани, ако могу како и у ком смислу. Тако се поново зашло у дохришћански период историје; пидну се студије о Сократовој етици, Платоновој, Аристотеловој, стоичкој, епикурејској, итд.; чине се такође и нови напори „емпиричких студија“ о моралу, као и предлажу нове метафизичке етичке конструкције, а наравно при свему томе није могуће заобићи ни питање Откривења или хришћанско учење о моралним вредностима.

Све су нам те теорије мање или више добро познате, али се ипак уз све то поставља и питање такозване „нове етике“, јер све досадашње ипак нису

успеле. Али увек се потврђује само једно да није могуће изаћи из оквира утврђеног културног поднебља, и све нове дискусије се опет крећу у разматрању нашег поуздања или веровања у постојању једног природног непроменљивог закона, доступног интелекту, који треба да буде извор моралних вредности. Или, да ли то нису више осећања, управо, да нису морални судови ствар више емотивних човекових расположења? Сазнаје се и то да од решења ових питања зависи и развој друштва, питања употребе средстава за постизање моралних односа; то су дискусије и о развијеним и неразвијеним друштвима, о демократским средствима у борби против људске несавршености, итд.

Нека врста сеизмографа за ово подручје, или за решења ових питања, јесу млађи чланови друштва, из чијег се расположења рађају револуционарни покрети. Ти су покрети снажни, лако их пратимо кроз историју. Обнављају се непрекидно. Сведоци смо њихове активности и данас. Али сваки нов покрет јесте и захтев за новом етиком, са старом се стално није задовољно; међутим, то што карактерише све ове нове покрете бар за последња два века јесте да се они јављају изван система хришћанске етике, или студије моралних судова, изван догматике Цркве. Тако да стално и непрекидно обрачунавање са „старом етиком“, стално и непрекидно устајање против „старог“, није ништа друго до устајање на нешто што је такође формирано изван хришћанске етике. На пример, савремени, веома бурни и веома оштри омладински покрети незадовољства, по универзитетима, или било где, јесу у ствари обрачун са једном етиком, или моралним расположењима, чији корени нису у систему хришћанске етике. Хришћански догматски систем скоро као да стоји по страни у целом овом сукобу; мада се у ствари зна да је кроз дух хришћанске етике укинута стари дохришћански робовласнички систем против којег нису присталице етике Сократа, Платона и Аристотела гајили револт, или организовали револуције. Једна темељна еволутивна револуција против овог робовласничког система настаје тек са појавом и организовањем Цркве.

Метод рада Цркве је опет такав, према моралним нормама које Она проповеда, да се хришћанска етика никада не може у потпуности у људском условима и усвојити, јер човек према својој природи никада и не може у потпуности и да буде савршен. У хришћанској се етици указује на задатак усавршавања, и указује на средства за то. Отуда и суд о „неспособности Цркве да се успешно сукоби са људском деструктивношћу“. Црква је увек на извештај начин „поробљена Црква“, негде мање негде више у погледу њеног географског простирања, а што се тиче временских периода, такође, некад је такође више слободна за свој рад а некад мање. Негде и некад мора да се бори против спољњег непријатеља, а негде унутрашњег, негде пати и због издаје својих сопствених редова, због њихове немарности или довољно озбиљног прихватања дужности, што су често најозбиљнији разлози за неприхватање учења Цркве. Али, савремени поклич за новом моралношћу више су револт против моралности која је већ покушана или се покушава изван оквира хришћанске етике.

Ничеов поклич о „смрти Бога“, његов захтев за „преображајем свих вредности“, ма колико био уперен против хришћанске етике, хришћанског, како се он изражавао, „ропског морала“, његов захтев за новим вредностима у одбијању да прихвати старе, морамо да разумемо да се рађао у поднебљу које је већ било довољно дехришћанизирано или недовољно хришћанизирано етиком Откривења. Знамо да се овим покличом за новим таблицама морала, изван хришћанских, бавио толико много и Достојевски, и антиципирао у својим књижевним делима револт на „револт“, јер је указивао да у борби против греха и несавршености, у оквирима свога нестрпљења, можемо чинити нове неправде и условити нове револте, нове захтеве за новијом етиком; што све постаје ствар нових цепања, раздвајања, немира и тражења неког новог закона, једна еволуција сталног немира.

Али ако се одвојимо од моралног и интелектуалног поднебља Достојевског и Ничеа, и приђемо ближе свом сопственом поднебљу, нашим данима и нашим филозофима, или нашим револтима и незадовољствима, шта налазимо или шта може да се констатује?

Констатација има безброј: „Свет се у целини нашао у једном новом кругу парадокса чије границе изгледа да нико није у могућности да схвати“

То је ствар „духовног хаоса“ нашег времена, каже нам проф. Харвардског универзитета Хенри Дејвид Екен, у којем се истина предузимају велики напори да се изгради један „нови морални поредак“. Али из интересантне анализе овог професора филозофије, и историје идеја закључујемо да и поред тога

што дискутујемо о новој моралности, што је тражимо и за њу се залажемо, она у ствари не постоји. Не постоји нова моралност, јер постоји Нова Левица. А савремен „човек све више констатује да је његова моралност његово одређење. Закључили би онда, из овога што нам каже проф. Екен, да је ту и извор савремених побуна и револта, или, из тога се расположења регрутује Нова Левица. Богослов би само могао да постави питање, да ли је она последња, ова садашња, када ће она бити стара, итд. Према проф. Екену наш се „хаос кроз наша тражења не срећује“. Он се појачава, а онда и није питање да ли ми све „мање живимо у једном „стабилном свету“, већ можемо да се питамо да ли све мање живимо у „једном стварном свету“. Јер живимо у времену када „процеси замењују суштине, догођаји ствари, народ личности, покрети народ“. И даље, лични идентитет је све мањи, замењује га сиотем бројева; што значи да у том свету који се онда „не брине ко сам Ја. у њему се онда ЈА не могу ни осећати као постојана личност, као континуирани центар оданости, одговорности и људског позива“.

Један само мали детаљ нашег поднебља: „Није ли данашња „плитка и површна љубавност“, начин опхођења савременог човека, заменило оно „старо и трајно друговање и пријатељство из некадашњег старог времена“. Ова фрагментација личности, што је положај данашњег човека, каже нам проф. Екен, има своју слику у савременој уметности, литератури, у којој је свет апстрактан, безличан и бесмислен. Уколико немамо више озбиљне портретне уметности, где је лик лик, као на пример, у романима Џен Остен или Лава Толстоја, то је зато јер нема више оних дугих веза, идентитета личности, богатих осећања и значајних одлучивања, из којих се може да створи роман у традиционалном смислу речи?“. Проф. Екен налази да је савремена уметност заиста „анти-уметност, инвентивна, искрена, брилијантна, посебна. Али у целини ова „нова уметност“ или „анти-уметност“ врећа, и „ако пружа мало пријатности, то јој није циљ“.

У овој проблематици онда није могуће ни избећи питање идентификације себе са собом, или одвајање себе од себе, а што је питање „поновног рабања“; које ипак мора да се схвати у духу хришћанске етике човековог слагања са „добром вољом и мира међу људима“, о чему су певали анђели при рођењу Христовом. Могу то изгледати само песнички облици изражавања, али уколико дубље социолошко-емпиристички погледамо у развој човековог друштва несумњив је прагматизам поезије.

Због тога богослов мора далеко дубље да иде у разматрање појаве „нове моралности“, и захтева за њом, од савремених филозофа. Али они веома пожељно снажно, откривају међу нама, у савременом друштву, такве појаве за које је Црква била заинтересована од првог дана свога оснивања. На пример, када у анализи проф. Екена налазимо и на овакво разматрање: личност се губи у савременом друштву, а до нове моралности не можемо доћи без одговорне личности која уколико очекује да је други озбиљно прихвати она прво мора сама себе „озбиљно да прихвати“, а што почиње „од куће“; што опет даље значи да „ако живот није вредан живљења без размишљања“ онда исто тако ни моралност, етика, ако није усвојена са размишљањем, кроз личну одговорност, није ни моралност, већ идеологија, или нешто слично, политика, нешто што „свира другу виолину“, али није моралност. Проф. Екен нам наводи пример Атине из дохришћанског времена, која је у свом развоју скоро то схватила, али је било доцкан да то усвоји и да се спасе. „Како стоји са нама“, пита се овај филозоф, „не знам, али опет знам да је време кратко, а ноћи су све дуже!“. Ипак, проф. Екен сматра да смо дужни да све учинимо или покушамо што треба.

Међутим, богослов зна да уколико стара Атина није имала моралне снаге за овај покушај, човек тога времена није остављен без помоћи за потребан покушај. У Атину је допутовао и у њој проповедао ап. Павле; знамо да је то већ био почетак једног новог периода историје, али и нове моралности која се ослања на универзалност човекове природе, са полазним уверењем да има нешто добро у човеку усред свег његовог несавршенства, или деструктивности, а на шта се можемо ослонити. Ослонац је благодат, љубав, вера у моралну законитост света, која је ствар или израз љубави, творачке снаге Божије. Међутим, ово као тврђење може изгледати опет као бесмислица, као празне речи које не значе ништа. Али, не можемо порећи или изјавити да речи, на пример, проф. Екена, о „губитку личности“ у савременом друштву нису стварност; не можемо порећи савремене немире и савремена тражења. Питања као, зашто морал, зашто нам је потребан, зашто друштво мора да има институције са моралним карактером, зашто све то мора да се усваја „са размишљањем“,

а зашто опет уколико се тако не чини, губи се, аутоматизује, ради се у оквиру једне мега-машине, што опет све условљује нове и нове левице, нова тражења, јер по природи ствари људске природе ипак мора да се размишља, или коначно да дође на тај ступањ сазнања да је живот вредан живљења само ако се усвоји са размишљањем. Тада се сазнаје и о смислу речи старе и нове етике, или студија система о моралним вредностима; или како је и зашто робовласнички систем укинут у историји кроз евентуалну револуцију рада Цркве, а то је сазнање и о уметности љубави. Не пориче се добронаменост у борби против деструктивне људске природе и нехришћанским средствима, она се намећу само по себи у природној човечоквој тежњи да се извуче из хаоса и организује изванморални поредак, али се не сме прићи овом питању затвореног ума, или са априорним ставом да „хришћанска етика“ нема своју социјалну снагу за одговарајућу борбу против несавршености. Овај затворен ум, несумњиво да је и извор увек новим револтима или новим продорима ка отворености. Затворен се ум може умиривати тим, да кроз предходно недозвољавање усвајања или „стављања у рад“ хришћанске етике, вођење борбе против ње, већ унапред указује неуспех. Свакој добронамености мора бити отворен пут, а вештачко стављање препрека, ствар је старе етике, која условљује нова тражења, али то је опет све изван подручја истинитих моралних вредности, или одговарајућег хуманизма. Питање „старе“ и „нове етике“ у данашњем друштву јесте питање које је изван подручја хришћанског разумевања моралности. Најтрагичније је међутим то да под утицајем овог тражења или револта на р е в о л т у савременом свету појавили су се и покрети и тако зване „нове теологије“, условљавајући појаву низа нових издавања, расцепа, или секти, који су свесно или несвесно усвојили и методолошке поступке „нове моралисти“ у изграђивању личности а остајући у формалном поднебљу хришћанских текстова; што такође подхрањује револте и тражења нове законитости, нове моралности изван хришћанског система етике а успорава прогрес. Међутим, ми знамо шта је Спаситељ урадио у храму против оних који нису били достојни да буду у њему. То је било једно решење, али он није утврђивао легалитет; а потврђивао је и то да је Његово бремене лако, и ствар вере, величине, предмета најмањег који се тада могао замислити, горушичног зрна. То је етика, или систем кроз који се налаже, подржава добронамерност, даје помоћ и најмањој склоности ка добрим делима, раду, а чији је основ и толико мален као најмање зрно које се може наћи. Стављање препрека пред ту добронамерност ствар је нехуманизма затвореног ума. Ами знамо да је савремена наука, средства са којима смо извршили индустријску револуцију, прву и другу, дело отвореног ума. А сви револти и све побуне, сва нова тражења, нису ништа друго до тражење отворености, а с обзиром да се кроз то тражење испољава и то веома много и човекова деструктивност, онда је то ствар рада на усвајању живота са размишљањем, у коришћењу средстава за циљеве са размишљањем, а не у оквиру изграђене мега-машине једног аутоматизованог рада, који ће увек бити извор стално и увек све новијих и новијих левица, или било како да те револте назовемо, чим се систематски и стално врећа општи светски морални поредак. У сваком случају то би био став деструктивног цинизма и ироније.

Присуство храмова по нашим насељима, наш рад у њиховом изграђивању, ствар је на првом месту става отворености нашег ума, добронамерности, омогућавања, у међусобној помоћи, усвајања живота са размишљањем и у радости. Није потребно да кажемо да у нашој културној историји нико успешније није отворио или организовао рад ка разумевању шта значи појам слободе или отвореног ума, али и шта значи реализам или стварност зла, од Св. Саве. Због тога се он и трудио да на свом језичном подручју полигне што више тих храмова који су остали кроз историју симболи нашег разумевања шта значи морална вредност слободе, или како би ми то могли да кажемо, отвореног ума. На пример, наш главни град има све већи и већи број становника, али све мањи број храмова. Не постављали се у том питању и питање губљења или чувања личности, или и „нове етике“ као враћања почетку, или оном етичком систему кроз који је положен основ таквом развоју и неговању личности кроз коју ће се коначно и укинуги робовласнички систем.

До тог времена, до којег се одржавао робовласнички систем, и којег нико од најистакнутијих етичара дохришћанског периода, није озбиљно ни предлагао, ни покушавао да укине, као што добро знамо владао је етички релативизам или плурализам; међутим, према потреби људске природе, њене

рационалности то стање се није могло одржати. Наишао је један моменат који се обележавао као „пуноћа времена“ када је извршена једном за свагда ревизија моралних судова и природе човекове слободе; ревизија која се у потпуности слагала са универзалношћу људске природе, ма у ком делу света, или на макојем језичном подручју се развијала. Дат је основ даљем развоју, слично непроменљивим математичким законима. Сваки нови револт био је само револт на отуђеност човека од тога основа, од своје природе, у оквиру оне његове слободе или права на грешење, али уз одговорност знања о томе и задатка поправљања, што има своју границу као и математичка одређења, јер је све у оквиру једне и исте рационалности кроз коју се и осећа потреба за бољим. Међутим, по тој истој рационалности добро тријумфује, без обзира колико ми били образовани у погледу своје несавршености и тежње за оним што је добро; при чему је реч о благодати или која опет не искључује нашу одговорност.

Наравно уз сва ова разматрања нама није био циљ да указујемо, теоретски, на гледишта о извору морала, на све дискусије и сва питања која се постављају у моралној филозофији о природи добра или моралних вредности, већ више социолошко-емпиријски да укажемо на дијалектику овог развоја: јер из самог савременог кретања, свесно или несвесно, сви нови револти, нове левице, израз су питања синтезе, тражења синтезе, а што значи враћања у круг моралности, из којег у ствари и није могуће ни изаћи, јер човек не може изаћи из своје сопствене природе, а остати човек. У целини све је само развој ка једном савршенијем ступњу напретка. То је само унутрашња логика или законитост човекове егзистенције, тога што га и чини човеком, која се брзи да одржи у свим околностима и у свим временима отвореног свог ума. Али увек морамо имати испред себе и слику догађаја или смисао одлуке Спаситеља у храму према оним који су га повредили.

То је слика и симбол реализма неопходности присуства храмова по нашим насељима. Поново да кажемо, веома је то озбиљна чињеница да наш главни град има веома мало храмова, а све већи број својих грађана.